

LOTTA BJÖRKLUND LARSEN

SVART ARBETE, VITT ARBETE

Hur lite skit i hörnen blev ett rent helvete

Svart arbete och motsatsen vitt är en dikotomi, till synes lätt avskiljd med en tydlig gränsdragning. Liksom kontrasten mellan svart och vitt verkar gränsen tydlig – normativ och väldefinierad, skapad av lagar och regler. Men svart arbete är bara en av många handlingar som anses legitima och tolereras av samhället även om de i juridisk mening är felaktiga. Människor som köper svart arbete, vilket är en legal och kontextuell definition av betalt arbete i Sverige, utmålas ofta av media, politiker och andra beslutsfattare som omoraliska och fuskare, men också som giriga eftersom de anses ha råd att betala vitt. När acceptansen för svart arbete är, enligt statistiska undersökningar, tämligen utbredd i det svenska samhället (Rappe & Strannegård 2004:55; Wibe 2003:9), så är det kanske inte på medborgarnas bristande moral som skulden skall läggas? Istället kanske man kan fråga sig varför människor tillåter sig att ifrågasätta statens lagar och regler i vissa av sina ekonomiska transaktioner? Är hälften av svenskarna i grunden omoraliska och delar av en „svensk fiffelkultur“? Köper de svart arbete „bara för att det är billigare“ eller är det andra processer som är igång?

Denna artikel handlar om ett fall av så kallad svart städning där de inblandade, både städerskan och köparna, hade oturen att åka fast. Uppskattningsvis 90,000 hushåll köpte svart städning 1997 (SOU 1999) och 10 gånger så många hade önskat betala för hjälp med hushållsarbetet då och då (Rappe & Strannegård 2004:49). Dessa köpare ger röst åt vad som verkar vara tämligen vanliga handlingar i dagens Sverige, där utgångspunkten är att köparna driver efterfrågan (Miller 1995; Narotzky 1997). Studien baseras på dessa köparens argumenterande och handlingar och hur de påvisar en ekonomisk rationalitet, både i förhållande till deras syn på arbete men även till de legala och etiska restriktioner och möjligheter som omvärlden bjuder dem. Frågor som skall adresseras är hur ser de på vit respektive svart städning och varför just städning i hemmet är kontroversiellt som köpt arbete? Varför tillåter de sig att köpa städning svart och hur rättfärdigar de ett medvetet lagöverträdande? Hur skapar och reproducerar de en för dem acceptabel gråzon på fel sida av lagen? Slutligen, var tar gråzonen slut – under vilka förhållande är det fel att köpa svart städning? Hur definierar de gränsen mot det oacceptabla, felaktiga och kriminella?

Många studier av svart arbete och informell ekonomi har gjorts av dem som producerar (t.ex. Fernandez-Kelly & Garcia 1989; Hart 1982; Leonard 1998; Mars

1982). Det finns få jobb för invandrare utan svenska formella utbildningar och kvalifikationer och ännu värre är det för de uppskattningsvis 30,000¹ irreguljära immigranter som nu antas finnas i Sverige. För dem återstår enbart den svarta arbetsmarknaden. Men varken dessa tidvis grovt utnyttjade människor, en på helgerna extraknäckande hantverkare vid sidan av sitt heltidsjobb eller en tillfällig „gästarbetare“ som Sonia nedan skulle ha något arbete om det inte fanns köpare till tjänsterna. Empirin i denna artikel bygger på intervjuer med några av köparna (här kallade Anna, Karin och Susanne) samt studier av tidningsartiklar och domar i ett fall av antagen svartstädning, som skapade stora tidningsrubriker våarna 2003 och 2004.²

Bakgrund

Våren 2003 åtalades sex kvinnor i Göteborgs södra förorter för att ha betalat en litauisk kvinna, vi kan kalla henne Sonia, för att ha städat hemma hos dem. Varken Sonia eller någon av köparna hade betalat skatt, avgifter eller moms på denna ersättning. Sonia var i Sverige utan arbetstillstånd och hade övertagit en annan städerskas kontakter till ett antal familjer. Av en tillfällighet upptäcktes hon av poliser som spanade efter en polsk städning och hade fått tips om svartstädning i ett radhusområde. De frågade en kvinna som skakade mattor utanför ett hus om hon visste något om detta. Kvinnan var Sonia och eftersom hon inte kunde tala svenska speciellt bra svarade hon inte. Polisen hittade på så sätt det som antogs vara ytterligare en olaglig städning. I det här fallet var det en städerska från Litauen som arbetade åt sammanlagt 18 familjer i Göteborgsområdet (Svenska Dagbladet (SvD) 6 september 2004).

Sonia hade städat 2-3 timmar i respektive hem ungefär varannan vecka, något som hade pågått under 1-2 år enbart avbrutet av kortare perioder då hon reste tillbaka till Litauen. För dessa 2-3 timmar fick Sonia mellan 200-250 kr per gång. Hon hade familj i Litauen och kunde enligt uppgift skicka hem ca 1000.- kr. i veckan till sin make och två barn. Sonia åtalades i svensk tingsrätt, fick dagsböter och reste hem på egen bekostnad (Dagens Nyheter (DN) 7 maj 2003). Några av kvinnorna som anlitate Sonia åtalades också och fyra av dessa fälldes i tingsrätten för „brott mot utlänningslagen“. Straffet blev 50 dagsböter à ca 70 kr samt en extra avgift motsvarande som högst ett basbelopp (38,600 kr.), eftersom de ansågs ha haft „utlänning i sin tjänst fastän denne inte har arbetstillstånd“ (t.ex. Dom B4011-03, Göteborgs tingsrätt). De flesta av dem begärde resning i hovrätten där de friades följande vår eftersom Sonia inte kunde anses som anställd. Den friande domen baserades på argumenten att „[Sonia] utfört städningen såsom egenföretagare“ eftersom hon „har inte varit i underordnad ställning“ och att „betalningen som i sin gick i sin helhet utgivits henne [Sonia]“ (Dom B3148-03, Hovrätten för västra Sverige) och „tycks dessutom på motsvarande sätt ha städat hos andra familjer“ (Dom B3149-03, ibid.).

Svart arbete och vitt arbete

I samband med att målet gick upp i tingsrätten, formulerade media rubriker som „svart-arbete“, „utnyttjande“, „knappast rumsrent“, „städhärva“ och till och med „slavarbete“

då det blandades samman med en grupp städerskor från Polen som en mellanhand förmedlat till ett större antal Göteborgsfamiljer. Dessa två fall visade sig vara orelaterade men gav en god kontrast mellan olika exempel på så kallad svart städning.

I och med hovrättens friande dom var inte köpet av detta arbete olagligt. Men var det heller inte svart? Kvinnorna åtalades inte för att ha utnyttjat svart arbete, men som en av kvinnorna sa i en intervju „jag visste att jag anlidade svart arbetskraft, men jag hade ingen aning om att jag bröt mot utlänningslagen“ (Göteborgsposten (GP) 7 maj 2003). Anna berättade för mig om sitt samtal med polisen att „vi har ju inga kvitton, men vi hade ju heller inget avtal om att det var svart eller inte. För det var 100 kr i timman [hon fick], det är en rimlig summa som man kan betala skatt på.“ Susanne var med sina barn på sin lediga dag istället för att städa, „då hade jag vår sociala måndag kallar jag det för, istället för att städa“. Utan kunskap om domen och det juridiska efterspelet som skapade detta „fall“, skulle nog de flesta svenskar kalla det för svart arbete liksom tidningsrubrikerna gjorde. Det finns många aspekter på svart arbete och just svart hemstädning är för många varken nedsättande eller nödvändigtvis felaktig. Som en insändare kommenterade det första åtalet mot en av kvinnorna „Så du kvinna som blev dömd 20 maj, räta på ryggen, dina barn är viktigare än en paragrafridande tingsrätt“ (GP 26 maj 2003).

Vad är då svart arbete? Arbete betyder till att börja med primärt tre olika saker (Spittler 2001:16566). För det första är arbete en handling, det är människan och natur/miljö i någon typ av samarbete, där synonymerna indikerar olika aspekter på vad som drivit arbetsinsatsen: verksamhet, sysselsättning, jobb, kneg, göromål, gärning, insats, värv, förvärvsarbete, ansträngning, möda, strävan, knog, slit, uppgift. Antropologiska studier av denna syn på arbete resulterar ofta i funktionalistiska analyser av hur människor skapar sig ett liv genom arbete i olika kontexter och kulturer. För det andra är arbete något materiellt, en utförd handling som har lett till att delar av naturen förädlats och blivit någon slags produkt eller resultat. En produkt som är mer eller mindre konstfärdigt utförd; ett alster, verk, utförande, opus, skrift, konstverk. Den tredje aspekten på arbete är en struktur, aktiviteter man förhåller sig till och är delaktig i som individ oavsett om det är anställning, volontärarbete, slaveri eller eget företagande. Arbete på detta sätt blir ett yrke, en befattning eller anställning och en del av människans identitet (Kondo 1990; Willis 1977), i egna och andras ögon. Slutligen är arbetet också en plats, en lokalitet där människan vistas i egenskap av att utföra sitt arbete, något utanför hemmet. Det som ses som arbete är det som görs utanför hemmet, ofta som en social relation (Wadel 1979:371).

Synen på arbete är för dessa kvinnor ganska lika. För Susanne är arbete nog när man betalar skatt, när man får lön för ett riktigt arbete. Men hon tillägger att man också jobbar hemma. Anna är inne på samma väg och delar upp arbete mellan det avlönade och det oavlönade. Karin tycker att det framförallt är att byta tid mot pengar, men säger samtidigt att det också finns oavlönat arbete. Arbete har framförallt en ekonomisk betydelse. Det är en typ av anställning som man får lön för, vilket är överlevnadsmedel och ger samtidigt en anknytning till samhället. Arbete i dagligt tal är någon typ av anställning, där vissa väldefinierade uppgifter utförs för en ekonomisk ersättning. Det ekonomiska är i fokus i det moderna samhällets syn på arbete, eftersom arbete genererar pengar till arbetarens överlevnad. Både till privatkonsumtion men en del av lönen går till skatter och avgifter som samhällsinstitutionerna använder till välfärdstjänster. Alla

uppgifter som utförs utan ersättning ses inte som „riktigt arbete“ utan är dolt (op.cit.:367). Dessa arbetsuppgifter genererar inte pengar, varken till den enskilde eller till samhällsinstitutionerna.

Arbete som ersätts omnämns sällan som vitt i Sverige. Arbete är normen och försiggår i någon form av etablerad relation till andra människor, reglerad av olika samhällsinstitutioner, lagar och avtal. Avvikelse till dessa regleringar är svart arbete, men utförs alltid för någon; en person, ett företag eller en organisation. Svart arbete definieras av utanförskap till lagar och regler (Leonard 1998), är i högsta grad kontextuellt och nationellt och blir följaktligen allt det arbete som på något sätt ersätts utanför de legala ramarna. Betydelsen beror inte på slutprodukten utan hur, var och av vem tjänsten produceras och distribueras (Castells & Portes 1989:15) och i Sverige inte minst på hur den ersätts (Skatteverket 2004). Just svart ger känslan av något smutsigt, dolt och försiggår i skymundan. I verkligheten ger mycket av det svarta arbetet sken av att vara formellt arbete. Relationen mellan den som utför och den som nyttjar tjänsten är enbart betalningen vilken döljs för myndigheter och institutioner.

Det svenska Skatteverket definierar svart arbete som „det arbete arbetstagare och företagare utför mot ersättning som, trots att den beskattas, inte redovisas till skattemyndigheten“ (RRV 1997:17).³ Det är alltså allt det arbete som inte ingår i skattebasen, i detta fall det „vanliga svartandet“ (Bergström & Gidehag 2003:16), aktiviteter som i sig inte är lagstridiga men genom betalningssättet blir olagliga. Beroende på hur arbetstagare och företagare definieras, kan det även omfatta olagliga aktiviteter som prostitution, smuggling, häleri. I fokus är fördelningen av ersättningen; om det är „vid sidan om“, „utan faktura“, „mörkat“, „rostfritt“, „på trekvarten“ eller „KUMRIF“ (kontant utan moms rakt i fickan) eller om å andra sidan staten får sin lagenliga del med moms, arbetsgivaravgifter och inkomstskatt. Det är inte enbart betalning som avses i offentliga definitioner, andra exempel på svart arbete anses också vara byte av tjänster och varor mellan småföretagare och hantverkare (SOU 1999:349), det vill säga där betalningssättet skulle ha kunnat vara pengar.

I antropologiska studier har svart arbete ingått i det som kallas den informella ekonomin. Informell ekonomi är de aktiviteter vilka äger rum utanför statens regleringar, som inte kan mätas och som ursprungligen användes för att beskriva överlevnadsstrategier för fattiga människor i utvecklingsländer med korrupta och auktoritära ledarskikt (Hart 1982). Ett av huvudändamålen var att undvika byråkrati, godtyckliga lagar samt skatt. Termen användes snart på alla typer av ekonomier, som „en etikett för alla de aktiviteter som människor gör för att minska inkomstskillnader eller konsumtionsmöjligheter i den formella ekonomin“ (Smith 1989:314, min översättning) eller de transaktioner som inte (ännu) omfattas av lagar och regler. Svart arbete brukar anses som del av den informella ekonomin, den del av ekonomin som ligger utanför den reglerade, officiella och mätbara (Portes & Haller 2005:405). Den formella ekonomin blir de praktiker som styrs av samhällets lagar och regler, bland annat arbetsmarknads- och skattelagstiftning. Begreppet informell ekonomi är relativistiskt i förhållande till nationella lagar och regler, men en berättigad fråga är om det finns en underliggande generell kausalitet, driven av behov och praktiker som liknar varandra?

De människor som främst varit i fokus är de utsatta, de som kämpar för överlevnad på samhällets nedre del och beskrivits som utnyttjade (bl.a. Hart 1973; Fernandez-Kelly & Garcia 1989). Informell ekonomi har även använts som begrepp över det arbete

som utförs i västerländska hushåll avsett för egen produktion (Gershuny 1988). Drivkraften är i detta perspektiv inte överlevnad utan medelklassens tidseffektivisering. Detta hemarbete erkänns inte eftersom det inte kan mätas, utan beskrivs som dolt arbete (Wadel 1979). I ett modernt välfärdssamhälle balanserar människor mellan olika praktiker i samband med sin anställning, ibland på gränsen till det olagliga och svarta. I den egna privata arbetsinsatsen, i byte av tjänster eller genom att mer eller mindre medvetet nyttja och utnyttja „fringe benefits“. Människor handlar via internet, på loppmarknader eller från fruktstånd längs vägarna på sommaren för att få det specifika eller billiga, väl vetande om att det är transaktioner som legalt befinner sig i gråzonen. Lagar, regler och skattesubventioner och förhållande till andra ekonomiska transaktioner mellan det privata och offentliga gör att köp av arbete situationellt kan vara vitt eller svart – eller ofta befinna sig i gråzonen. I media och i dagens politiska diskurs utmålas ofta den s.k. överklassen som köpare, men överlag visar den mesta forskningen om svart arbete inte på skillnader i social tillhörighet, utan „alla“ anses mer eller mindre involverade i svart arbete (Williams & Windebank 1998:83) och fenomenet existerar på tvärs av samhällsstrukturerna (Castells & Portes 1989:12).

Antropologiska studier utgår inte ifrån det normativa och lagenliga, utan är ett erkännande om existensen av kulturella villkor som människan lever i (Hastrup 1992:12). Människor måste förhålla sig till de lagar, regler och normer i samhället hon lever i, men i motsats till de offentliga utredningarna anser deltagare i det svarta arbetet inte sig själva som omoraliska. Den enskilde arbetarens motiv för att fuska har snarare beskrivits som möjligheter att ta för sig inom de strukturer som olika yrken och arbetsplatser tillåter (Mars 1982). Om man inte tar för sig, är man inte ärlig utan korkad (Pardo 1996:27) och att när alla andra gör det, varför skall då inte jag (Henry 1978:49)? Nyckeln till att beskriva den informella ekonomin är inte att beskriva de olika aktiviteterna i givna ögonblick utan den grundläggande dynamik som gör svart arbete möjligt och även ger incitament till detta (Sassen 1993:2292). Svart arbete⁴ är inte en avgränsad enhet, utan en formbar process som resulterar i kontroverser mellan statliga institutioner, finansärer, arbetare (Fernandez-Kelly & Garcia 1989:248), men även konsumenter då de motiverar den illegala informella ekonomin (Laurin 1986:375; Narotzky 1997:103).

Deltagandet i den informella ekonomin det kan också vara ett explicit undvikande av alltför omfattande regelsystem (Portes & Haller 2005). Om vi för närvarande har stor ökning av olika slags regler, en „regelexplosion“ i samhället (Ahrne & Brunsson 2004), frågar de sig om antalet „frakturer“ också kommer att öka i framtiden? Bland de lagar och regler som skapar flaskhalsar, på tvärs av behov och etablerade praktiker, befinner sig svart arbete. Här avses inte enbart köpet av svart arbete utan även utförandet. Samhälleliga flaskhalsar är en av de faktorer som driver det svarta arbetet. Informella ekonomiska praktiker existerar och återuppstår i den formella ekonomins restriktioner och brister, oavsett typ av ekonomiskt system. Flaskhalsar skapar „marknader“ för tjänster och gentjänster (Abrahams 1999:157), något både Pardo (1996) och Ledeneva (1998) visar tydligt med exempel både från det kristdemokratiska och kapitalistiska Italien och från före detta Sovjetunionens kommunistiska plansystem. Det delvis evolutionistiska tänkandet som ursprungligen präglade studier om informell ekonomi (en ekonomisk informella sektor står i relation till den makroekonomiska utvecklingen) kommer här åter på skam, även om den informella ekonomins relativa storlek är större i utvecklingsländer än i de etablerade välfärdsstaterna (Portes & Haller 2005:406).

En gräns för det acceptabla användandet av svart arbete som privatperson utkristalliseras mellan den som utför arbetet och vad arbetet resulterar i. De flesta människor verkar överens med samhällsinstitutionernas lagar och regler avseende arbetets innebörd. Det är få som accepterar prostitution, häleri och andra kriminella aktiviteter, där själva tjänsten är illegal och därför per definition hamnar utanför det „vanligt svartandet“. Barn eller slavarbete är för de flesta ännu mer avskryvligt, men kan även det också rymmas under paraplyet svart arbete. Arbetet och den som utför arbetet måste vara synligt oacceptabelt för att konsumenterna skall avskräckas. Mycket av vår dagliga konsumtion av varor kanske har producerats under förfärliga förhållanden,⁵ men det är något vi kan blunda för eftersom det enbart är produkten som köps. Den moderne konsumenten ser sällan arbetsprocessen. Det acceptabla uttrycks även subtilt i graden av kunnande och platsen där arbetet utförs. Gränsfallet är reparationer för privatpersoner där yrkeskunnandet bedöms nödvändigt. Osäkerheten i hur arbetet skall utföras samt de eventuellt långsiktiga implikationerna av arbetet tas med i köparnas överväganden. Att få lagt plattor utanför huset kan bli billigare och blir något fel är det inte hela världen. Karin berättar „hantverkare har jag anlitat emellanåt. Men jag skulle inte gjort det om det var taket, det är för stort. Jag ju haft kontakter genom jobbet, men jag skulle heller aldrig kontakta nån genom tidningen och fått gjort jobbet svart. Utan bara genom kontakter, bara på rekommendation. Annars skulle jag aldrig vågat. Men det kan vara alldeles hopplöst att t.ex. få tag på en rörmokare. En kompis har försökt få hem folk i ett halvår, deras kran droppade i köket och då ringde jag min kontakt som fixade den åt dem“.

Den skarpa gränsdragningen mellan svart och vitt arbete som detta rättsfall skulle illustrera var alltså missvisande. Däremellan finns många olika typer av arbetsinsatser som ersätts på olika sätt; vän- och gentjänster (Abrahams 1999), välgörenhetsarbete (Hart 2001), byteshandel och loppmarknader (Sampson 1986:25). Dessa arbetsinsatser är inte reglerade och i det glidande gränslandet hamnar också arbetsutbyten som i gemene mans mun är svart, men av allmänheten accepterat. Anna sa att hon nog skulle ha tagit hjälp av Sonia oavsett om hon vetat att det var vitt eller svart. Däremot hade hon inte gjort det om hon vetat att Sonia saknade arbetstillstånd, „för sånt är man ju rädd för“. Men Anna tycker att hon har rent mjöl i påsen. Hon hade, då detta hände, två små barn, jobbade heltid i vården och var alldeles slut efter en dag på arbetet. „Jag tycker nästan att jag gjorde samhället en tjänst [när jag köpte städning på detta sätt]. Jag menar, jag kunde ha blivit sjukskriven och utbränd och så. Dessutom fick hon [Sonia] hyggligt betalt, hon blev ju inte utnyttjad“.

Städning som arbete och kvinnogöra

Svart hemstädning är i dubbel bemärkelse en dold arbetsuppgift. Den döljs eftersom ersättningen hålls utanför statens och gemene mans kännedom, men också eftersom städning är del av det dolda arbetet, det som inte erkänns som riktigt arbete (Wadel 1979). Städning är både del av den legala informella ekonomin där hemmet är navet, men är också en anställningsuppgift som undergått många namnbyten för att höja statusen: piga, husa, kontors- och lokalvårdare, hygien tekniker och att ge företagservice. Städning är en för alla viktig samhällsfunktion, eftersom ostädad är hälsofarligt i långa

loppet. Vi blir sjuka av smuts. Städning är inget produktivt arbete, det skapar inte något utan är en reproduktion, ett underhåll av existerande ägodelar och återställande till status quo. Städning ger inget erkännande för ett gott genomfört arbete. Motsatsen noteras dock gärna i nedvärderande termer. Ostädad är smutsigt och den som inte städar är en slarver, snuskmaja eller ett svin. I jämförelse med de tidigare nämnda definitionerna på arbete är städning i det egna hemmet enbart arbete i handling. Även om inte alla vill, anser sig de flesta människor kunna städa – men det upplevs och förknippas ofta med något tråkigt, har ingen status och anses heller inte behöva något expertkunnande. Lite opportunt verkar det vara när kändisar i tidningsintervjuer „erkänner“ att de faktiskt är duktiga på eller gillar att städa. Hur vanliga är dessa och har de och tar de sig faktiskt tid? Det finns en skillnad mellan vad människor säger och vad de gör (t.ex. Holy & Stuchlik 1983:110).

Varför är det i Sverige accepterat att få städad på sitt arbete men inte i sitt hem? Att få städad i hemmet är kontroversiellt och en „känslomässigt laddad arbetsmarknadsfråga“ (Öberg 1999:161). Att få städad på kontorsarbetsplatsen är en självklarhet, på andra ställen som frisörsalonger och verkstäder är det något som lärlingar eller den minst yrkeskunnige ofta tar hand om. I hemmet skall man ta hand om sin egen smuts, även om „det har blivit mer rumsrent att anlita städhjälp – svart som vit“ (Ellinor Platzer, doktorand, Aftonbladet 5 maj 2004). Synen på hjälp i hemmet skiljer sig mellan de nordiska länderna och just diskussionen om hjälp med subventionerade hushållstjänster i svenska hem har nedvärderande kallats „pigdebatten“ (t.ex. Öberg 1999; Platzer 2004). Denna debatt för associationen till gamla tiders hierarkiska förhållande till pigan som var tillgänglig dygnets flesta timmar, boendes i hemmets minsta rum jungfrukammaren. Detta kan jämföras med Sveriges grannländer. Betald städning i danska hem anses mer accepterat efter den tidigare existerande „hjemmeserviceordningen“ eller som i Finland där man har infört ett avdrag för alla hushållsnära tjänster. „Men hade man höjt statusen, gjort detta till ett riktigt arbete, då skulle fler kunna köpa städning och det vore annorlunda“ menar Karin som inte kan förstå varför det skall anses fult att få hjälp i hemmet.

Är det rimligt att jämställa städning, vilka de flesta människor anser sig kapabla att utföra, med andra hushållsnära tjänster som reparationer och underhåll vilka kräver större kunskap? „Det är skillnad med hantverkare som har en kompetens jag inte har, men nånstans går det ju en gräns för hur mycket jag kan tänka mig att betala“ menar Karin. Det finns ett mervärde i arbetskunskapen, något som inte enbart tar sig uttryck i bruttolönen, men också i de då medföljande garantierna. Avståndet mellan eget kunnande och andras kunskap avspeglas i betalningsviljan. Det handlar inte enbart om anställningsförhållanden eftersom man också kan få vit städning i hemmet, utan vem som gör vad för vem i rollen som privatperson eller som anställd. Städning liksom hantverkaruppdrag är i stor utsträckning enmansgöra, med den skillnaden att det oftast är kvinnor som städar medan hantverkaren oftast är en man. Plats och uppdragsgivare spelar också roll, liksom kompetens i arbetsutförandet. „Alla“ anses kunna städa, däremot kan inte alla vara rörmokare eller elektriker. Dessa yrken omfattas av många regleringar, både i arbetets genomförande och i dess utförande.

Städning i hushållet (svart, vitt eller obetalt) utförs till största delen av kvinnor, oavsett vem som bor i hushållet. Det är lätt att tänka på detta fall som förlängning av den historiska dimensionen om städning som kvinnogöra, framförallt som städerska

men även som uppdragsgivare för andra städerskor (Rappe & Strannegård 2004; Platzer 2004; Öberg 1999). En av kvinnorna som åtalades, Karin, menar att köp av städning idag verkligen är en kvinnoaksfråga. Inte enbart för att det i de flesta familjer oftast är kvinnor som städar och gör det mesta hushållsarbetet, utan för att kvinnor nu också skall göra det, förutom det heltidsarbete de flesta redan har. „Det bästa vore ju om de tog bort moms och sänkte arbetsgivaravgifterna på de tjänster som är avsedda för privatpersoner. Man kan inte jämföra med hur det var förr. Jag menar, i dag jobbar de flesta heltid och någon måste ju städa“.

För närvarande (hösten 2005) finns ett så kallat statligt ROT-avdrag för underhåll, reparationer, om- och tillbyggnader i egna hem. Byggnade anses sätta fart på ekonomin, men rena serviceyrken som städning platsar ännu inte där (Öberg 1999:195). Dagsplatser för alla barn är en rättighet och kraftigt subventionerade för att möjliggöra heltidsarbete för alla. Diskussioner om lagstadgad delning av föräldraledigheten mellan makar böljar fram och tillbaka. Skulle det i samma anda också vara mer jämlikt att även subventionera hushållsnära tjänster? Samtidigt som den svenska jämställdhetspolitiken har lyckats få världens största andel av kvinnor i arbete utanför hemmet, så har den inte i samma utsträckning lyckats ändra på det oavlönade hushållsarbetets uppdelning mellan män och kvinnor, något Karin gav röst åt ovan. Just hjälp med städning i hemmet förblir en i Sverige kontroversiell fråga (Öberg 1999, Ernsjö Rappe & Strannegård 2004,) eftersom det använts aktivt av många samtidigt som det förtigits i den politiska debatten.

Sonia hade städlat i många familjers hem, men det var enbart kvinnorna i dessa som åtalades, eftersom de enligt polisen „var de som hade kontakt med den litauiska kvinnan“. Det var kvinnornas namn som stod i adressboken som hittats hos kontaktpersonen. Susanne, en annan av de åtalade kvinnorna, berättade att polisen sa till hennes man att hålla tyst i förhören med henne. „Min man tyckte det var jobbigt att det bara var jag som var anklagad, inte vi“ eftersom han kände sig i högsta grad delaktig i att köpa städning. Å andra sidan jämförde kvinnorna jag intervjuade ersättningen till Sonia och till motsvarande vitt städarbete, med den nettolön de själva får. Ingen av dem refererade till sin mans nettolön som i alla tillfällen var betydligt bättre (Aftonbladet 4 maj 2003). Städning som kvinnoaksfråga är inte bara en kvarlätenskap i historiskt perspektiv, den reproduceras här också i kontakten mellan kvinnor som både köpare och säljare och genom att kvinnor i allmänhet har den lägre inkomsten.

Betald städning utmålats i den politiska debatten som överklassfenomen, enbart förbehållet särintressen. I det här fallet slog kvällstidningarna upp rubriker som „90 rika familjer i stor städhärva“ eftersom de blandade samman de två fallen men hängde i samband med dessa rubriker ut inkomstförhållanden för dessa kvinnor och deras familjer. Karin: „Hade de varit folk i Angered eller Bergsjön hade det inte skrivits en rad i tidningen. Men när det nu var i Askim så skrev de om lyxvillor etc. Nu tog de foton av sandlådan, de [tidningarna] hade vinklat det så att man inte kunde se att det var radhus runt omkring“. Susanne berättade om ett telefonsamtal med sin syster i samband med att åtalet restes. „Jag sa till min syster, har du läst om den där städhärvan i tidningen? De där rika kärringarna i Hovås frågade hon. Det är jag sa jag. Hon höll på att svimma“.

Etiska och ekonomiska överväganden

Det var helt klart billigare att anlita den litauiska städerskan än att köpa tjänsten genom ett företag. Sonia bad om 70.- i timmen, hon skulle alltså städa ungefär 3 timmar för de 200.- hon begärde. De som använde Sonias tjänster hävdade att hon nog fick närmare 100.- i timmen eftersom hon inte var där mer än 2 timmar. „Men det var det värt“ menade Susanne. Anna tyckte att det var skönt att få avlastning och ersättningen var ungefär den samma hon själv tjänar. 100.- i timmen verkade vara en rimlig summa som Sonia kunde betala skatt på. „Argumentet om att städerskorna får slavlöner håller inte“ sa hon, „jag har inte bättre betalt efter skatt – snarare tvärtom“. Efter att Anna blev anklagad kontrollerade hon vad anställda i städfirmor tjänar och det är ca 70.- i timmen efter skatt.

Dock, som anställd skall lönen i ett välfärdssamhälle också täcka arbetsförsäkring och pensionspoäng (GP 28 april 2003), något som även egenföretagare bör betala. Om lönekostnaden skall jämföras brutto, skall givetvis sociala avgifter, inkomstskatt och moms ingå. Den italienske socialantropologen Italo Pardo har beskrivit hur individerna förhandlar sina ekonomiska transaktioner mellan medborgerliga rättigheter och skyldigheter (Pardo 2000:22). Något som inte tas med i argumentationen är just dessa skyldigheter. Men städning är något de flesta kan göra själv och kostnaden för tjänsten jämförs med den egna nettolönen. Att behöva arbeta tre timmar för att tjäna ihop till en timmes städning med faktura anser dessa kvinnor inte är rimligt. „Det får ju inte kosta mer än vad jag själv tjänar“ sade Karin. Själva tjänsten i sig kan tyckas utbytbar mot en annan tjänst, men inte totalsumman där en stor del går till administration och andra omkostnader, företagsvinst, arbetsgivaravgifter, skatt och moms.

Genom att få familjens hus städad köpte Karin sig tid, men hon skulle inte ha gjort det till vilket pris som helst. Tid spelar en viktig roll i diskussionen om arbete, vi mäter arbetstid i pengar. Lönen uttrycks för de flesta anställda som timpenning och denna timpenning jämför man med när man skall betala för tjänster som man själv skall göra. Att köpa städning genom ett företag skulle aldrig ha kommit på fråga för dessa kvinnor. Det hade varit alldeles för dyrt. Konsumentens tid anser de lika mycket värd som den som utför tjänsten när arbetet kan utföras av bägge. Därför tyckte både Susanne och Karin att det är oförståeligt att det är billigare för företag. De slipper betala moms på städningen och dessutom betalar ett företag sina fakturor med obeskattade pengar. Att köpa städning blir en del av ett företags bruttoomsättning. Egenföretagare med kontor hemma kan köpa sig städning utan moms. Företag definieras som producenter och kan därför kvitta momsen på utgifter mot den på intäkterna. Som privatperson är man slutkonsument och skall betala moms. För att köpa städning vitt, på liknande villkor som i ett rent bytesförhållande, bör man vara höginkomsttagare med 800-1000 kr i timmen.

Just synen på städning som byte, av en arbetstimma för någon annans arbetstimma, bestämmer också de åtalade kvinnornas syn på var gränslandet slutar. „Jag tyckte att det var jätteskönt att hon fick pengarna“ sa Susanne. „Att ingen mellanhand fick dem. Som de här polskorna, jag hade tyckt att det var hemskt. De fick 35 kr i timman och bodde sex stycken i en etta. Jag blir allergisk när jag hör om alla dem som blir utnyttjade“. Karin refererar också till den polska städhärvan „där kunderna betalade 70-100 kr per timme men tjejerna fick 30. Hon, den polska kvinnan som kallades hallicken av de

städerskor hon förmedlade till privatpersoner, betalade ju inga arbetsgivaravgifter utan tog mellanskillnaden själv. De bodde tydligen väldigt taskigt. Men den här tjejen som vi anlidade, hon stod helt utanför detta. Hon fick ju alla pengarna själva.“ Karin fortsätter „De här [polskorna] var kanske utnyttjade. Men kanske inte? Vi vet ju inte om det är bättre än vad de får hemma, det är så svårt. Vi tycker det är jättedåligt. De kanske är nöjda men kanske inte? Men det är taskigt att den som förmedlar tar så mycket emellan“.

Dessa tre kvinnor tyckte sig behöva hjälp med städningen. Susanne sa „att för mig var det skönt samtidigt som jag har tänkt att jag hjälpt henne“. Kvinnorna balanserade ekonomiskt tänkande med behov och önskemål och konsumerade som etiskt handlande människor (Luetchford 2005:401). Det var inte livsviktigt att få hjälp med städningen, men gav andrum i en hektisk vardag. Både Karin och Susanne tycker att det är fel och kriminellt om mellanhänder eller oseriösa företag utnyttjar människor som måste arbeta svart. Susanne återkommer gång på gång till utnyttjandet i vårt samtal med olika exempel. För henne går där en skarp skiljelinje till det oacceptabla. Just mellanhänder, förmedlare och mäklare beskrivs ofta som oetiska i antropologiska studier av ekonomiska relationer (op.cit.:398). De som arbetar, den som utför själva tjänsten är i motsats moraliska och pengarna de får för sitt arbete är välförtjänade. Acceptansen för hantverkare att tjäna lite extra vid sidan verkar vara utbredd, så länge de har ett „vitt arbete“ där de bidrar till det allmänna. „Varför skall man inte få tjäna lite extra pengar, lite vid sidan av?“ frågade Susanne retoriskt. Hon tillade att om man nu har en fast anställning och betalar avgifter och skatt på den, bör man så inte kunna ha möjlighet att tjäna in lite extra utan att allt går till skatt? Men här säger Karin emot, hon skulle „aldrig själv tänka sig att jobba svart vid sidan av, inte med sånt som är mitt yrke“.

I forskning om informell ekonomi anses en av de samhällsekonomiska konsekvenserna med svart arbete vara att konkurrensen snedvrids (t.ex. RRV 1997:76). De företag som håller sig inom den formella sektorn riskerar att trängas ut av dem som mer eller mindre befattar sig med svart arbete. De senare har lägre kostnader och kan snabbt anpassa sig till ändringar på marknaden, utan att behöva ta hänsyn till arbetsmarknadslagstiftning och fackliga avtal. „Hon tog ju inte jobbet från någon annan“ som Karin sade, „jag hade aldrig köpt städning för 400.- i timmen. Då hade jag hellre tagit ledigt från jobbet och städat själv“. Avseende städning står nog hushållen själva för den mesta konkurrensen till städföretagen, eftersom få kan tänka sig att spendera nettoinkomsten från 3-4 timmars arbete på en timmes städning. Men det finns undantag, något som bekräftas av att städfirmor i Göteborg fick ökad förfrågan när denna affär var på löpsedlarna våren 2003 (GP 7 maj 2003). Med en friande dom uttryckte försvarare av statliga institutioner och arbetsrättsorganisationer rädsla för att antalet svartarbetande städare kommer att mångdubblas eftersom konkurrensen inte sker på lika villkor och „hela samhällssystemet packar ihop“ (Hans Öhlund, Förbundsordförande Fastighetsanställdas förbund, GP 7 mars 2004). Samhällsekonomiskt skulle detta betyda att många privata tjänster utförda av i Sverige boende individer riskerar att utkonkurreras av egenföretagare från länder med lägre inkomstnivåer. På samma sätt som den ena produktionsindustrin efter den andra flyttat österut till lågprisländer, riskerar också svensk tjänsteproduktion att göra detta?

Acceptans av svart arbete handlar om vilken roll köparen har, var man befinner sig i produktionskedjan. Den polska kvinnan som kallades „hallicken“ tjänade förmodligen mycket på dessa kvinnors arbete och utnyttjade deras utsatthet som invandrare utan

arbetstillstånd. Sonia var också i Sverige utan arbetstillstånd, men under tiden hon städade för dessa familjer åkte hon hem till Litauen, hade med sig pengar och kom sedan tillbaka till Sverige. Hon måste alltså ha kunnat tjäna mer pengar i Sverige än i hemlandet, intäkter som hon själv disponerade över. Att delta i den informella ekonomin har beskrivits som en „maximerings-flexibilitets-strategi“ i en miljö med ökad ojämlikhet i intäkter, både för producenter och för konsumenter“ (Sassen 1993:2304, min översättning). Är detta ytterligare ett uttryck för en växande informell ekonomi, eftersom hushållen inte anser sig ha råd att köpa alla varor och tjänster [vitt] de har behov för, något Maths Isacson konkluderar om i en studie om vardagsekonomi i Gagnef, Dalarna i ett historiskt perspektiv (Isacson 1994).

Makroekonomiskt kan inte den informella ekonomin beskrivas som en historisk kvarlåtenskap, utan snarare som en ändring i den ekonomiska och politiska relationen mellan kapital och arbete (Fernandez-Kelly & Garcia 1989:249; Sassen 1993:2290). Materiell tillverkning har minskat och istället ökar produktionen av tjänster (Portes et al. 1989:310), men de tjänster som inte subventioneras av staten förblir ofta för dyra för privatpersoner i det svenska välfärdssamhället. Bland alla regler och lagar ifrågasätts den politiska motiveringen utifrån den enskilda människans behov. Varför skall barnpassning på dagis vara subventionerat och ROT-avdrag enbart gälla för reparationer och utbyggnad i hemmen, men inte för städning? Kanske är det i dessa frakturer mellan allt fler lagar och förordningar, i det svenska samhället och i EU-gemenskapen som konsumenterna finner sitt eget rättfärdigande av att bryta för dem „oetiska“ lagar och regler?

Förändrat samhällsacceptans. Hur skapas och ändras ett gränsland?

Människors samhällsmoral har beskrivits som ett skeende mellan tre olika samhällsprocesser (Pardo 2000). För det första är det hur lagar skapas och används. Det andra är hur den juridiska och politiska auktoriteten etableras och reproduceras. Den tredje aspekten kan delas upp i hur trovärdigheten skapas och nedbryts i samhällsmedborgarnas relation till lag, politik och institutionell byråkrati (op.cit.:3). Det är i framförallt i den tredje aspekten som konsumenten av svart arbete befinner sig, något som detta fall belyser. Anna är arg på den situation hon befinner sig i och säger att hon reflekterar mycket på vad som händer i samhället runt omkring henne och tycker att det mesta är till det sämre. „Vanliga människor försöker klara av sin situation men får ingen hjälp“. „På nåt sätt blir man förbannad, ingen hjälper en och polisen kommer inte om man har inbrott, så skall man lämna in sina barn på dagis och gå på jobbet och göra en kanoninsats och så hämta barnen och de har haft det helt kass för att personalen mår dåligt, och så tänker man att hoppas bilen är kvar när jag skall på jobbet. Då tappar man gränsen lite själv och tänker att då får jag ta hand om mig själv, på mitt sätt så kan jag känna. Om ingen annan gör det så får jag väl göra det själv. Barnen har det inte bra“. Att få hjälp med städning var ett sätt för Anna att fixa sina vardagsbestyr, dessutom så tyckte hon att hon hjälpte Sonia. Hon menar att det var en för bägge parter bra handel.

Annas, Karins och Susannes ursäkter kan vara efterkonstruktioner eftersom de blev tagna med „fingrarna i syltburken“ och åtalades. Då kan man hitta på många rätt-

färdiganden, neutraliseringar och förklaringar (Scott & Lyman 1968). Men dessa kvinnor och deras familjer var inte ensamma om att ha svart städhjälp, utan uttryckte snarare några av de många synpunkter på varför acceptansen är så utbredd i det svenska samhället. Detta städfall befinner sig tämligen solitt placerat i ett tämligen oformligt gränsland mellan svart och vitt arbete. Städning är inte bara kontroversiellt som arbetsuppgift i ett klass- eller genusperspektiv. Det rangerar också lägst i yrkeshierarkin på arbetsmarknaden, både i kunskapsnivå och med låg ersättning, samt är ofta en källa till diskussion och bråk i fördelningen av hushållsuppgifterna. Anna, Karin och Susanne var också medvetna om att det inte var riktigt rätt att köpa städning på detta sätt. Vad är det som gör att människor medvetet överskrider vissa gränser, även om de mestadels förhåller sig till förordningar, lagar och regler? Kort sagt, hur skapas gränsland – gråzonen mellan svart och vitt arbete?

En gräns är ett geografiskt beaktande i första hand, men också en tänkt skiljelinje mellan olika tillstånd. Gränsen är inte bara en delning mellan två avskiljda enheter, implicit gäller även att befinna sig på den rätta, positiva sidan. Att vara på gränsen att, innebär att vara nära att göra eller uppleva något förmodat negativt. Vi tror oss alltså veta när en gräns är på väg att överskridas. Gränsen för dessa kvinnor och de flesta andra svenskar acceptans avseende svart och vitt arbete stämmer inte överens med den juridiska definitionen och heller inte med Skatteverkets tillämpning av delar av den. Köparna av städning i hemmet har tänjt på gränsen och rör sig medvetet i gränslandet. „Interface“ har använts som begrepp i kontexter där „olika diskurs och rationalitetsrum möts i praktiken“ (Liep & Olwig 1994:13, min översättning). I „interfacet“ anses en väljande aktör kunna ta en mer central roll (op.cit.:12), något detta fall visar exempel på. Det är stressade svenska kvinnor som försöker lösa vardagsproblem och en kvinna från ett land med sämre försörjningsmöjligheter än de svenska, men vilken genom EU-medlemskapet ser sin chans att tjäna mer. Dessa aktörer använder en „maximeringsflexibilitets-strategi“ på en öppen marknad, men knappast den som EU-stiftarna hade i åtanke.

Den amerikanska antropologen Emily Martin har också använt sig av „interface“, „ett gränssnitt“, som metafor i hennes studier av hur företagens policy⁶ påverkar arbetsrelationer mellan arbetsgivare och arbetstagare i USA (1997). Hon har studerat i vilken mån policy styr arbetstagarens agerande, men också hur policybeslutande påverkas av arbetsgivarens skiftande omgivning och av den anställdes önskemål. Arbetsplatsstrukturens regler och policy förhandlas i gränssnittet och påverkar arbetsplatsens struktur (Martin 1997:246). Gränssnittet kan jämföras med hur gråzonen mellan det vita, formella arbetet och det rent kriminella och svarta tar form och utvecklas i interaktionen med medborgarna. Staten utfärdar lagar och regler som både utövare och köpare av arbete skall förhålla sig till. Eftersom lagarna avseende köp av arbete i praxis inte alltid kan följas, ej heller kontrolleras, ger de utrymme för ett individuellt agerande av både köpare och säljare.

Denna syn på gränslandet är en god utgångspunkt för jämförelse med medborgarens förhållande till välfärdssamhällets institutioners lagar och regler. Köparen av tjänster har en egen agenda, att få utfört en arbetsuppgift vars värde förhandlas mellan aktörens ekonomiska möjligheter och samhällets värderingar. Susanne berättade „jag har en kompis som bor i ett stort hus här i närheten som hade städhjälp, utländska tjejer då som kunde svenska. När man nu kunde, så tänkte jag att det vore ganska skönt att ha

städhjälper när man har småbarn och jag började jobba... Men så tänkte jag att städhjälp, nej det har man inte, nej jag vill inte ha någon okänd hemma som går omkring när man inte är hemma. Men så i alla fall, det vore ju skönt och billigt var det.“ Gränslandet är inte enbart mötesplats, utan jag vill hävda att det repetitiva och påverkande mötet mellan aktör och samhällets legala och sociala struktur har implikationer som går djupare än själva gränssnittets. Detta omskrivna fall flyttade gränsen. Risken att åka fast för att utnyttja svart städhjälp är minimal om den som städar är EU-medborgare, utför uppdrag åt många och får pengarna rakt i sin hand – utan mellanhand. Det är enbart städaren som löper risken att åka fast. Vad som sker i mötet kan på lång sikt också förändra hela strukturen. Hovrättens dom betyder att ekobrottsutredare och gränspolis inte tänker fortsätta att försöka sätta dit svartarbetande utlänningar (DN 7 mars 2004). Mötet och samverkan med samhällsinstitutionerna och dess „kultur“, här både illustrerat av media och de legala instanserna, kan ha djupgående effekter på en människas värderingar och syn på livet i övrigt. Anna är som sagt förbannad „Jag har haft så bra syn på polisen förut, nu tål jag inte se en polisbil längre. Jag känner mig helt rättslös i det här samhället eftersom jag varit i tingsrätten och sett hur det gått till“. Jag frågade Susanne vad hon tycker om att köpa svart arbete idag? „Nej, det vågar jag inte även om jag inte har åkt dit för svart arbete. Vi skall renovera vår stuga, annars hade jag inte haft något emot att det var svart arbete, men idag vågar vi inte – det blir nog helt vitt“.

Det svenska Skatteverket säger sig framförallt arbeta emot det organiserade svarta arbetet, bl.a. i rikstäckande projekt med andra myndigheter där byggbranschen kontrolleras (som anses vara en av de mest vanligt förekommande sektorerna där svart arbete förekommer). I Askimsfallet såg polisen en möjlighet att stoppa det svarta arbetet bland immigranter utan arbetstillstånd. Chefen för gränspolisens utredningsavdelning i Göteborg, Curt Jansson berättade i en tidningsintervju att „De [människor som olagligt vistats i landet] jobbar utan skyddsnet och försäkringar är helt rättslösa. När de begärt att få den utlovade lönen har det ofta varit arbetsgivaren som ringt upp oss och tipsat att 'Hassan Hassan finns här'“ (DN 7 maj 2003). Jansson tillägger att i fallet med Sonia hade de inte funnit sådana här kopplingar. „I tingsrätten så sa de att de har inget emot att en pensionär mitt emot får tjäna lite extra pengar, men när det är utlänningar så ...“ berättar Susanne. Fokus från polisens sida var inte det svarta arbetet i sig utan på individens legitimitet att utföra det. Polisen ville delvis minska gråzonen och återupprätta gränsen mellan svart och vitt arbete. Själva arbetet var inte i skottgluggen, utan de koncentrerade sig på dem som utförde arbetet.

Detta städfall som skulle vara ett prejudikat från myndigheternas sida (DN 7 maj 2003) föll mellan lagarna genom hovrättens friande dom. Juridiskt beror gränslandet på motsättningar mellan svensk arbetsmarknadslagstiftning och EU's lagstiftning om fri rörlighet av tjänster (Kent Källström, professor i civilrätt, GP 14 mars 2004). Samtidigt var det svart arbete i var mans mun. Att få hjälp med städning i hemmet är inom EU tämligen accepterat. Svart städning i liten omfattning utförd av EU-medborgare i Sverige är även det accepterat vilket hovrättens frikännande underströk. Det verkar vara ett av de „tvetydiga framhårdande“, (urspr. „Ambiguous Persistence“), av praktiker som staten accepterar i det dolda. Detta tvetydiga, eller dunkla, framhårdande är en illegal aktivitet som har en ganska allmän acceptans. Det är praktiker som ses men samtidigt överses, tolereras vanligtvis men slås ibland ner på (Smart 1999:104). Städning i hemmen anses i Sverige inte politiskt korrekt, men man kan spekulera om det kanske är ett nödvändigt

ont för en välfärdsekonomi som behöver så många vuxna som möjligt i heltidsarbete? Städhjälp i hemmen utförs ofta av invandrare, med eller utan arbetstillstånd och den friande hovrättsdomen verkar motsatt polisens uppsåt istället ha legitimerat städning i hemmen utan faktura (GP 14 mars 2004). Det tvetydiga framhårdandet utmanar hela tiden idén om en faktisk gräns mellan svart och vitt arbete. Att köpa svart städning är inte legitimerat men accepterat i det svenska samhället. Rätten att däremot utföra städningen blev aldrig prövad i högre instans. Sonia blev den verkliga förloraren här. Hon fick betala dagsböter, blev avvisad och åkte hem till Litauen för egen räkning. Hennes fall kom aldrig upp i hovrätten, något som är en historia för sig men vilket det inte finns utrymme för här.

Vad är polskor?

Kommer det „tvetydiga framhårdandet“ av svart städhjälp som fenomen i svensk ekonomi att fortsätta? Små sprickor i den formella ekonomin, som när grannflickan passar barnen en kväll, är oviktiga. Det som bör studeras är de praktiker som tar sin egen form. När avvikande beteende, som svart städning utförd av mestadels kvinnliga invandrare, med eller utan arbetstillstånd, får sitt eget fasta mönster är det inte fråga om anomalier, utan om vad antropologen Saskia Sassen beskriver som „frakturer“ (Sassen 1993:2291). Sen ett antal år används uttrycket „en polska“ i Sverige, som synonym för en kvinna som städar noggrant, inte är rädd för att jobba hårt men även billigt eftersom ersättningen är kontant. Uttrycket förstärker den historiska bilden av den svenska „piggen“, men nu i etnisk förklädnad vilket understryker invandrades lägre status i dagens svenska samhälle. Bilden av piggen som skurar golv på bara knäna, dessutom är immigrant och kommer från ett land med lägre lönenivå och sämre ekonomi gör att uttrycket „polskor“ blir nedvärderande och förstärker känslan av nationella hierarkier. Som köpare av en polsk städtjänst har man dessutom gjort en bra affär; köpt något billigare och fått valuta för pengarna. Men liksom men den svenska hushållerskans yrkesroll under 1900-talet (Rappe & Strannegård 2004; Öberg 1999), är det ingen som tar politisk strid för polskorna och deras arbetsvillkor. De komplicerar debatten om hemhjälp men också om utländsk arbetskraft som arbetar legalt i Sverige, men utanför fackligt tillkämpade avtal och löner. De är många och dessutom villiga att arbeta för betydligt lägre betalning än sina svenska motparter.

Städarbete utförd av en „polska“ kan sägas vara ett exempel på en fraktur, något som bildat sin egen form. Sassen beskriver den ökande informella ekonomin som ett exempel på problem i relationen mellan nya ekonomiska trender och gamla regleringar (Sassen 1993:2304). Att anlita en polska är inte olagligt. I fallet med Sonia (uttrycket en „litauiska“ är inte lika gångbart när det handlar om hjälp i svenska hem) kom den svenska arbetslagstiftningen i konflikt med EU-regler om rätten till fri rörlighet på arbetsmarknaden. I Sverige kan vem som helst arbeta som egen företagare (det vill säga att man skall ha en egen firma/verksamhet registrerad i hemlandet) i tre månader utan att betala svensk inkomstskatt. Förtjänster från arbete i Sverige skall istället beskattas i hemlandet. Denna klausul var avsedd för att underlätta för så kallade experter att arbeta i Sverige under kortare tid. I kombination med Schengen avtalet om de gränslösa passkontrollerna inom EU och ingen genomförd inkomstkontroll mellan länderna, kan

egenföretagare från andra EU-länder de facto arbeta hur länge som helst i Sverige och varken betala skatt och andra avgifter, här eller i hemlandet. Denna möjlighet testas i större skala med gästarbetare från olika länder med lägre lönekostnad, både på renome-
rerade företag som Volvo men också på byggplatser som fallet med personaluthyrnings-
företaget Laval med lettiska arbetare i Vaxholm visat. "Om politiker inte kan påverka
immigration utan istället ekonomin i sin helhet, så måste man sluta se informell ekonomi
som en anomali och istället som en nödvändig del av utvecklad kapitalism (post-
kapitalism?). Det är kanske regleringarna som skall anpassas istället för att försöka få
den informella ekonomin att passa lagar stiftade för 15-30 år sen" (Sassen 1993:2291,
min översättning).

Har svart städning utförd av invandrare, här illegalt eller inte, fått ytterligare acceptans
i samhället eftersom den legala apparaten inte kunnat stoppa det som flera av de åtalade
erkände vara svart? Denna artikel skall inte besvara om svart städning är omoralisk,
utan belysa hur den rättfärdigas, men de moraliska följdfrågorna blir många när trovär-
digheten till samhällsinstitutionerna och deras handlingar ifrågasätts. Om man som
köpare tycker att man faktiskt gör en god affär men också en god gärning när man
köper städning svart, vad säger det om det samhälle vi lever i? Utnyttjas en städerska
som arbetar svart, som Sonia, mer än den som arbetar i ett företag, kanske tillfälligt
anställd och under dubbelt ansvar mot arbetsgivare och mot kunden? Om konsumenten
köper vit städning, vad finns det för garanti att företag med F-skattesedel faktiskt utför
deras städning vitt? I konkurrensutsatta branscher blandas vita och svarta tjänster
förmodligen friskt, liksom i många andra mindre tjänsteföretag riktade mot hushållen
(RRV 1997:215).

Sammanfattning: ett poröst gränsland

Jag har i denna artikel belyst hur gråzonen mellan svart och vitt arbete underhålls och
förändras i ett omskrivet fall av svart hemstädning, framförallt ur köparnas perspektiv.
De köpte städning mer eller mindre medvetande om att det var svart, på samma sätt
som många andra svenska familjer, men råkade tillsammans med städerskan Sonia
åka fast och åtalas. Rättsinstitutionernas behandling och medias rapportering av fallet,
har inte bara utvidgat svenskars rationalitetsrum i gränslandet mellan svart och vitt
arbete, utan även ytterligare legitimerat köp inte bara av svart hemstädning, men även
av andra svarta tjänster, framförallt utförda av andra EU-medborgare. Hovrättens friande
dom kan förändra praxis (GP 7 mars 2004) och resulterade i att arbetslivsminister
Hans Karlsson sa sig vilja „se över lagstiftningen“ (GP 14 mars 2004). Detta fall kan
även innebära att gränsen mellan svart och vitt arbete flyttas, också från samhällsinstitu-
tionernas håll.

Skall man, och i så fall hur, försöka få bukt med den omfattande svart städningen i
Sverige? Lösningen kan verka enkel, för om samhället kan producera formella produkter
och tjänster som medborgarna önskar, så minskar behovet av informella tjänster (Adler-
Lomnitz 1988:54). Då den ekonomiska aspekten spelar en stor roll kan man fråga sig
om hemstädning som svart arbete skulle försvinna om köparna fick arbetet billigare,
utan arbetsgivaravgifter och moms, till en utgift som mer svarar till köparens egen
nettoinkomst? Utan tvivel skulle en hel del försvinna, men kvar skulle fortfarande de

„homo economicus“, som söker det billigaste till varje pris, finnas. Dessutom finns det politiska intresser. Är att ha hjälp med städning i hemmet en skillnad jämfört med att köpa sig andra tjänster? Förklaringen är delvis politiskhistorisk och finns bl.a. i „pigdebatten“, men nutida också genom att de flesta som städar i hemmen anses vara lågutbildade kvinnor med invandrarbakgrund. Detta faktum anses befästa klasskillnader, motarbeta integration av invandrare i samhället och förstärka kvinnors utsatthet som lågavlönade med de minst kvalificerade jobben i arbetslivet. När städerskor dessutom arbetar svart är de dubbelt utsatta. Å andra sidan kan man fråga sig varför välfärdsSverige inte kan erbjuda subventionerad hemstädning, när både barnpassning och hantverkar-tjänster subventioneras kraftigt? Då skulle hemstäderskor i större omfattning kunna få riktiga anställningar, innefattade av lagar och regler.

Inte bara Sonia kan sägas ha använt sig av en „maximerings-flexibilitets-strategi“ när hon städade svart i Sverige, långt hemifrån. Hennes version känner vi inte, då hon fick nesan att blid dömd och åka hem på egen bekostnad. Anna, Karin och Susanne kan också sägas ha använt sig av denna strategi i deras strävan att lösa pressande vardagsproblem. Att komma i rätten för detta var för dem absurd situation, något de absolut inte trott var möjligt när de såg chansen att få hjälp med att få bort smutsen ur hörnen. Sonia fick alla pengarna, till skillnad från nätverket med polskorna där en mellanhand tog en stor del, och Sonias ersättning svarade någorlunda till vad de själva tjänade. Som samhällsmedlemmar måste vi skilja på de handlingar som anses omoraliska och de som anses acceptabla, även om de i legal mening inte är det. De sistnämnda hotar inte vardagens sociala och moraliska normer (Pardo 2000:10). Med facit i hand kan fråga sig om inte polis, åklagare och övrigt rättsväsende ångrar det snabba åtalet mot Sonia och köparna av hennes städtjänster. Att köpa svart städning kan ta många skepnader när konsumtions- och försörjningsmöjligheter utforskas på olika sätt.

Mellan vit och svart hemstädning utstakas gråzonen som ett poröst gränsland, konstant utmanad genom motsättningar mellan behov, traditioner, ekonomi, politiska mål och skiftande moraluppfattningar etc. Där blandas vitt och svart arbete i viss utsträckning ihop. Gråzonen förhåller sig också till det rent lagenliga. I det här fallet står den delvis i opposition till avsikten och avspeglar såväl oklarheter i regelverk mellan Sverige och EU som förändringar i politiska mål. Gråzonen utmanas också av olika moraliska ståndpunkter som existerar sida vid sida. Dessa förändras med medborgarnas varierande syn på civila rättigheter, integritet och skiftande moraluppfattningar men även i deras relation till institutioner och statens representanter (op.cit.:23). Svart arbete i liten omfattning befinner sig i en moralisk gråzon, utanför den formella och legala ekonomin men inte heller i den rent kriminella. Juridiskt kunde dessa tidigare ostraffade kvinnor inte fällas, men eftersom ingen skatt eller avgifter betalades för det utförda arbetet, anses det fortfarande vara svart. Om det betyder att svart arbete legitimeras ytterligare, riskerar det också täcka in de grova avarterna. Där luras inte enbart staten på skatter och avgifter, utan människor riskerar även att utnyttjas grovt och fara illa.

Noter

1. 30,000 irreguljäre immigranter är den siffra som citerats i debatten om generell amnesti åt flyktingar hösten 2005. Siffror på 10,000 till så mycket som 60,000 har också nämnts i olika sammanhang. Som alla kvantifieringar av dolda företeelser skall dessa siffror ses som just uppskattningar.
2. En tidigare version av detta fall har publicerats i *Fiffelsverige* af Glenn Sjöstrand (2005).
3. Denna definition lägger tyngdpunkten på produktionen av tjänsten, själva utförande av arbetet, och inte på konsumenterna – köparna – och deras behov, rättfärdiganden etc. Dessutom definierar Riksrevisionsverket svart arbete som de oriktiga inkomstutgifter och avdrag som företagare anger för att „på det sättet ta ut obeskattade inkomster från företaget“ (ibid.).
4. Det flesta antropologiska studier som gjorts om detta ämne använder begreppet informell ekonomi. I det följande refererar jag till de studier av informell ekonomi, men som behandlar den del vilken kan benämnas svart arbete.
5. Se arbeten om political consumerism, t.ex. *Politics, Products, and Markets: Exploring Political Consumerism Past and Present* af Micheletti, Follesdal & Stolle (2003).
6. Policy är de riktlinjer som anställda skall rätta sig efter i yrkesutövande.

Litteratur

- Abrahams, Roy
1999 Friend and Networks as Survival Strategies in North-Eastern Europe. I: S. Bell & S. Coleman (eds.): *Anthropology of Friendship*. Oxford: Berg Publishers.
- Adler-Lomnitz, Larissa
1988 Informal Exchange Networks in Formal Systems: A Theoretical Model. *American Anthropologist* 90(1):42-55.
- Ahrne, Göran & Nils Brunsson (red.)
2004 Regelexplosionen. Stockholm: EFI.
- Bergström, Fredrik & Robert Gidehag
2003 Högskattestaten föder skattesmitare. *Axess* 8:16-20.
- Castells, Manuel & Alejandro Portes
1989 World Underneath. The Origins, Dynamics, and Effect of the Informal Economy. I: A. Portes, M. Castells & L.A. Benton (eds.): *The Informal Economy. Studies in Advanced and Less Developed Countries*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Dom B3148-03
Hovrätten för västra Sverige.
- Dom B3149-03
Hovrätten för västra Sverige.
- Dom B4011-03
Göteborgs tingsrätt.
- Fernández-Kelly, Patricia & Anna M. Garcia
1989 Informalization at the Core: Hispanic Women, Homework, and the Advanced Capitalist State. I: A. Portes, M. Castells & L.A. Benton (eds.): *The Informal Economy. Studies in Advanced and Less Developed Countries*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Gershuny, Jonathan
1988 Time, Technology and the Informal Economy. I: R.E. Pahl (ed.): *On Work. Historical, Comparative and Theoretical Approaches*. Oxford: Basil Blackwell.

- Hart, Keith
1973 Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *The Journal of Modern African Studies* 11(1):61-89.
- 1982 *The Political Economy of West African Agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2000 *Money in an Unequal World*. New York: Texere.
- 2001 *Informal Economy*. *International Encyclopaedia of Social and Behavioral Sciences* Oxford: Elsevier.
- Hastrup, Kirsten
1992 Forbløffelse: Den romantiske antropologi. I: K. Hastrup: *Det antropologiske projekt – om forbløffelse*. København: Gyldendal.
- Henry, Stuart
1978 *The Hidden Economy*. Port Townsend, WA: Loompanics Unlimited.
- Holy, Ladislav & Milan Stuchlik
1983 *Actions, Norms and Representations: Foundations of Anthropological Inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Isacson, Maths
1994 *Vardagens ekonomi*. Södertälje: Gidlunds förlag.
- Kondo, Dorinne K.
1990 *Crafting Selves. Power, Gender and Discourse of Identity in a Japanese Workplace*. Chicago: University of Chicago Press.
- Larsen, Lotta Björklund
2003 *Robin Hood och rättvisan: om småffiffel i det moderna samhället*. I: C. Garsten, & K. Sundman (red.): *Moderna människor. Antropologiska perspektiv på samtiden*. Malmö: Liber.
- Laurin, Urban
1986 *På heder och samvete. Skattefusketts orsaker och utbredning*. Stockholm Norstedt.
- Ledeneva, Alena
1998 *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchanges*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leonard, Madeleine
1998 *Invisible Work, Invisible Workers. The Informal Economy in Europe and the US*. London: MacMillan Press Ltd.
- Liep, John & Karen Fog Olwig
1994 *Kulturel kompleksitet*. I: J. Liep & K.F. Olwig (red.): *Komplekse liv. Kulturel mangfoldighed i Danmark*. København: Akademisk Forlag.
- Luetchford, Peter
2005 *Economic Anthropology and Ethics*. I: S. Gudeman (ed.): *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Mars, Gerald
1982 *Cheats at Work: An Anthropology of Workplace Crime*. London: George Allen & Unwin.
- Martin, Emily
1997 *Managing Americans: Policy and Changes in the Meaning of Work and the Self*. I: C. Shore & S. Wright (eds.): *Anthropology of Policy*. London: Routledge.
- Micheletti, Michele, Andreas Follesdal & Dietlind Stolle (eds.)
2003 *Politics, Products, and Markets: Exploring Political Consumerism Past and Present*. New Brunswick, NJ: Transaction
- Miller, Daniel
1995 *Acknowledging Consumption*. London: Routledge

- Narotzky, Susana
1997 Consumption. I: S. Narotzky: New Directions in Economic Anthropology. Chicago, IL: Pluto Press.
- Pardo, Italo
1996 Managing Existence in Naples. Morality, Action and Structure. Cambridge: Cambridge University Press.
2000 Introduction. I: I. Pardo: Morals of Legitimacy. Between Agency and System. Oxford: Berghahn Books.
- Platzer, Elinor
2004 En icke-lag i sökljuset. Exemplet hushållstjänster i Sverige. Lund: Research Report in Sociology of Law 4.
- Portes, Alejandro, Manuel Castells & Lauren A. Benton
1989 Conclusion: The Policy Implications of Informality. I: A. Portes, M. Castells & L.A. Benton (eds.): The Informal Economy. Studies in Advanced and Less Developed Countries Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Portes, Alejandro & William Haller
2005 The Informal Economy. I: N.J. Smelser & R. Swedberg (eds.): The Handbook of Economic Sociology. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Rappe, Tinni Ernsjö & Lars Strannegård
2004 Rent Hus. Slaget om den Svenska Dammrätten. Stockholm: Norstedts.
- RRV
1997 Svart Arbete 1. Insatser. Stockholm: Riksrevisionsverket.
- Sampson, Steven
1986 Italienske tilstande eller utopi? I: K.F. Olwig & S. Sampson (red.): Uden regning. Charlottenlund: Rosinante.
- Sassen, Saskia
1993 The Informal Economy: Between New Developments and Old Regulations. Yale Law Review 103:2289-2304.
- Scott, Marvin B. & Stanford M. Lyman
1968 Accounts. American Sociological Review 33:46-62.
- Sjöstrand, Glenn (red.)
2005 Fiffelsverige – sociologiska perspektiv på skandaler och fusk. Stockholm: Liber.
- Skatteverket
2004 Fel och fusk. Skattestatistisk Årsbok 2004. SKV 152 utgåva 7. S. 211-249. Stockholm.
- Smart, Alan
1999 Predatory Rule and Illegal Economic Practices. I: Josian McConnell Heyman (ed.): States and Illegal Practices. New York: Berg.
- Smith, M. Estellie
1989 The Informal Economy. I: S. Plattner (ed.): Economic Anthropology. Stanford, CA: Stanford University Press.
- SOU
1999 (17) Tjänstebeskattningsutredningen. Stockholm: SOU [Statens offentliga utredningar].
- Spittler, Gerd
2001 Work: Anthropological Aspects. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Amsterdam: Elsevier.
- Wadel, Cato
1979 The Hidden Work of Everyday Life. I: S. Wallman (ed.): Anthropology of Work. ASA Monographs 19. London: Academic Press.

-
-
-
- Wibe, Sören
2003 Attityder till ekonomisk brottslighet 1988 och 2001. Resultat av en enkätundersökning.
Stockholm: BRÅ.
- Williams, Colin C. & Jan Windebank
1998 Informal Employment in the Advanced Economies. Implications for Work and Welfare.
London: Routledge.
- Willis, Paul,
1977 Learning to Labour. Farnborough: Saxon House.
- Öberg, Lisa
1999 Ett socialdemokratiskt dilemma. Från hembiträdesfråga till pigdebatt. I: C. Florin (red.):
Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter. Stockholm: Norstedts.